

TOPLUMDA DEMOKRATİKLEŞTİRME ALANLARI

Prof. Dr. Coşkun SAN (*)

Demokratikleştirme kavramının yaş; un sal önemi irdelenmeden önce, anayasal demokrasi deyiminin özenli bir biçimde eleştiri süzgecinden geçirilmesi gerekmektedir,

1- Demokrasinin Yasal Çerçevesi:

Yasal ya da anayasal demokrasi kavramı kullanıldığında, eğer anlatılmak istenen demokrasinin yalnızca yasal çerçeveler çizildiğinde gerçekleşebileceği, ayrıca söz konusu çerçevenin demokrasinin tüm kural ve kurumları ile yaşama geçirilebileceği beklentisi ise, bu yargıyı kuşku ile karşılamak gerekir. Çünkü anayasaların demokrasiyi çok kısıtlı bir biçimde tanımlamaları, böylece söz konusu çerçevenin sürekli gelişen demokrasi an kıyısının çok gerisinde bulunması olanaklıdır. Ayrıca, özellikle II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası anayasa uygulamaları, anayasa metinleri ile anayasa gerçeği arasında aşılması gerekenler bulunabileceğini de çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur.

Görüldüğü gibi, öncelikle anayasaların demokrasi kavramına hangi ölçüler içinde yer verdiklerinin, sonra da anayasa metni ile anayasa gerçeği arasında nasıl bir fark bulunduğunun özenle incelenmesi gerekmektedir.

a- Yasa-Hukuk İkilemi

Her ne kadar, antik çağlardan günümüze yasaların kimi genel ve soyut ilkelere uygun olarak çıkarılması gerektiği yönünde bir bilincin varlığından söz edilebilirse de, bu görüşün yaptırımlara bağlı olarak hukuk pratiğine aktarılması, İyi bir olasılıkla 10. yy. m ilk çeyreğinden başlayarak mümkün olabilmektedir. Daha açık bir deyişle, halk egemenliğinin temsilcileri olduğu varsayılan parlamentoların çıkardığı yasaların anayasalara uygunluğu, önce A.B.D.'de de facto, sonrakine da kila-avrupasında de iare olarak yaşama geçirilebilmiştir. Bu tarihsel gerçektan çıkararak, yasaların 19. yy.'a dek salt parlamentolara! çıkarıldıkları gerekçesiyle, aynı zamanda "hukuksal" sayıldıklarını ileri sürmek, bir abartı sayılmamalıdır. Anayasa yargısının 31. yılını kutladığımız ülkemizde, yasaların anayasaya uygunluk denetiminin "atanmışlarca" yapılmasını içine sindiremeyen kişilerin hatla parlamenterlerin varlığı, bu çağdışı inancın günümüzde bile sürdürüldüğünün açık bir kanıtıdır.

(*) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretmeni Üyesi.

Ülkemizde, olağan yasalardan "üstün" olmakla birlikte temelde birer yasa olan anayasaların da, hukuka aykırı olabilecekleri gerçeğinin yaygın bir biçimde kavranabilmesi için, 12 Eylül darbesinin yapılması gerekmiştir, denebilir. Gerçekten de, 1982 tarihli Anayasa, yapılışında seçim ilkesine değil, darbeyi gerçekleştirenlerin atadıkları (1), üstelik toplumun tüm kesimlerini ve siyasal yönelimlerini temsil etmekten uzak bir "danışma" meclisinin görev alması nedeniyle, "güç yoluyla gerçekleştirilen anayasaların tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Öte yandan 1961 ile 1982 Anayasaları arasında kimi yüzeysel benzerliklerin varlığı, kimilerin savundukları gibi bu sonuncusunun 1961 tarihli Anayasanın değiştirilmiş bir şekli olduğunun kabulünü de olanaksız kılmaktadır. Çünkü bu her iki anayasa arasında, özellikle devlet anlayışı, aynıca temel hak ve özgürlüklerin nitelik ve kapsamı açısından çok derin farklar bulunmaktadır.

Kısacası, içeriği bakımından çağdaş demokrasi ilkeleri ve temel haklar anlayışı ile açıkça çelişen, seçim ilkesine dayanmayan bir danışma meclisince yapılan, üstelik tek yanlı ve baskıcı bir propaganda sonucunda referanduma sunulmuş bulunan 1982 Anayasasını, "üstün hukuk kuralları"na uygun bir anayasa olarak kabul etmek, tümüyle olanak dışıdır. Üstün hukuk kurallarına aykırılığı açıkça ortada olan 1982 tarihli Anayasanın "meşruluğu"da, kanımca tartışmalıdır. Bilindiği gibi "meşruluk" (Legitimitat), ülkemizde sıkça "yasallık" (Legalitat) kavramı ile karıştırılmaktadır. Oysa meşruluk terimi, "dar anlamda hukuksal meşruluğu aşan ve toplumsal meşruluğu da kapsayan bir üst kavramdır" (2). Daha açık bir tanımla meşruluk, herhangi bir olgu, olay ya da durumun, yerinde, doğru ve haklı olduğu yönünde geniş halk kesimlerinde oluşan bir İNANÇ anlamına gelir. Bu tamındım çıkılırsa, % 92 dolaylarında kabul oyuna karşın, 1982 Anayasasının o tarihlerde "meşru" sayılmadığı ortadadır.

---

(1) Özbudun, E.. Demokrasiye Geçiş Sürecinde Ana Yırsa Yapımı. Ankara 1993. s.61.

(2) San. C . Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi. Ankara 1971, s 67 vd.

Çünkü referanduma katılan halk. darbe yöneliminin sürmesi ya da kısıtlı bir demokrasi arasında, ehven olan yönünde tercih koymak zorunda bırakılmıştır. Kuşkusuz meşruluk kavımın, kamu oyunun inancı gibi oynak bir zemine oturduğu için, zaman içinde değişime uğrayabilir. Başlangıçla meşruluğu aykırı görülen bir olgu, olay ya da durumun, zaman içinde meşru bir kimliğe bürünmesi mümkün olduğu gibi, tersine bir oluşum da ortaya çıkabilir. Başka bir deyişle, başlangıçta meşru kabul edilen bir olgu, olay ya da durum, bir süre sonra kamu oyunun meşruluk "inancında" oluşan değişiklikler sonucunda, meşruluğa aykırı bir nitelik kazanabilir (3).

Özet olarak meşruluk inancına, çağdaş demokrasi ilkeleri ile temel hak ve özgürlükler anlayışına derece ile rece aykırı bir anayasayı, salt yürürlükte olduğu, başka bir anlatımla biçimsel yaptırımlara bağlandığı gerekçesiyle, bilimsel tıçıdmı "hukuka uygun bir anayasa" olarak kabul eünek olanaklı değildir. Bu gerçek, ayrıca "anayasal demokrasi" kavramının ne denli görece bir kavram olduğunun ve eğer bir anayasa çağdaş demokrasi anlayışının çok gerisinde bulunuyorsa, kısıtlı ve çağdışı bir demokrasi ortamına hapsolmamın kaçınılmazlığının da, açık bir kanılını oluşturur.

b- Anayasa ve Anayasa Uygulamaları Sorunsalı

Anayasanın çağdaş demokrasi ilkeleri ile temel hak ve özgürlüklere tümüyle uygun bir biçimde hazırkmış olması da, "anayasal demokrasi"nin gerçekleşmesi açısından kesin bir güvence oluşturamaz. Bu konudaki sorunsalı ortaya çıkaran çeşitli olasılıklar, önem derecelerine göre, şöyle sıralanabilir

aa- Siyasal iktidarlar, belli bir ülkede anayasayı "vitrin süsü" olarak kullanıyor ve anayasayı ya hiç uygulamıyor ya da yalnızca istedikleri ölçüde uyguluyor olabilirler. Kuşkusuz böyle bir durumda, anayasada yer alan kesin tanımlara ve belki de pek parlak ifadelere karşın, bu ülkede demokrasinin bulunmadığı sonucuna varılacaktır. Söz konusu değerlendirmeyi yaparken başvurulması zorunlu ölçüt ise. demokrasinin tüm kural ve kurumlan ile kabul edilebilir bir düzeyde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin özenle irdelenmesidir.

---

(3) .San. C., Toplumsal Gerçeklik ve Anayasal Düzenlemeler. Ekononuk Yaklaşım. CiJ 3. Sayı 7.

YJİ i 982 İlkbaharı lan ayrt basını. .s.X

bb- Kabul edilebilirlik düzeyini, kuşkusuz her ülkenin kendi maddesel olanakları belirleyecektir. Demokrasinin toplumsal yaşama geçirilebilmesi için önemli koşullardan birini, temel hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi oluşturur. Kuşkusuz klasik haklarla ekonomik ve sosyal haklar, ayrıca siyasal haklar ayrılmaz bir bütündürler (4) ;una, ekonomik ve sosyal hakların gerçekleştirilmesi, yasal düzenlemelerden öte kimi yatırımlara, dolayısıyla her ülkenin kendine özgü mali kaynaklarına bağlıdır. Bu nedenle, söz gelimi çalışma hakkının en varıl ülkelerde bile tam anlamıyla sağlanabildiğini ileri sürmek olanaklı değildir.

cc- Anayasalar belli bir dönemin koşullarına ve balkın gereksinimlerine göre hazırlanmakta, ne denli genel ve soyut ilkeler içerirlerse içersinler, bir süre sonra eskime ve yetersiz kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Zaman içinde oluşan değişiklikler nedeniyle yetersiz kalan anayasalara, A.B.D.'de görüldüğü gibi, bütünlüğü bozmayacak "eklemeler" yapılabilir. Ancak eskiyen, demokrasi anlayışında oluşan değişiklikler sonucunda kapsamaları genişleyen, söz gelimi temel ilkeler ya da hak ve özgürlükler konusunda çözümlü, bu denli kolay değildir.

Açıkça görüldüğü gibi, kağıt üzerinde "anayasal demokrasi"yi yetkin bir biçimde tanımlamak, demokrasinin toplumsal yaşama geçirilmesi için belki gerekli, ama usla yeterli değildir. Kaklı ki, dünyadaki anayasalar arasında demokratik olmadığını, temel hak ve özgürlüklere yeterince yer vermediğini söyleyen bir anayasa, hemen hemen (5) yok gibidir. Tersine tüm ülkeler, kendi anayasalarının diğer ülkelerin anayasalarından daha demokratik ve özgürlükçü olarak nitelenmek eğilimindedirler.

Öyleyse "anayasal demokrasi"nin gerçekleşme ölçütünü, anayasa metninde yer alan ifadeler değil, doğrudan doğruya uygulamaya yansıma derecesi belirleyecektir.

---

(4) Kapat, M., Kamu Hürriyetleri, 5. Basım. Ankara 1976, s.6-7

San, C., Temel Hak ve Özgürlüklerle Çağdaş Gelişme Eğilimleri, A.İ.T.L. A. Dergisi. Cilt 6, Sayı 12, Ankara 1976, s.W-l(X)

(5) Burada demokrasi karşıtı olduklarını ileri süren köktendinci rejî inleri göz önüne bulutdnru yonnu.

c- Anayasanın Yorumlanması:

Soyut ilke ve kuralların somut durumlara uygulanması aşamasına varıldığından bu yana, yorumlama yöntemi tüm toplamlarda giderek artan bir öneme kavuşmuştur. İlk düzen kurallarının dinsel nitelikte olduğu doğru ise, ilk yorum teknik ve ölçütlerinin de din adamlarınca geliştirildiği sonucuna varılabilir. Daha sonraki dönemlerde, özellikle Roma hukukunun yetkinleşmesiyle birlikte, yorum teknik ve ölçütlerinde de köklü gelişmelerin oluştuğunu söylemek olanaklıdır. Burada altmın özenle çizilmesi gereken gerçek, hukuksal yorumlama tekniklerinin öncelikli ve ağırlıklı olarak yargı organlarınca kullanıldıkları ve geliştirildikleridir (6). Barlam en t okum ise, hem yargı organlarına (Kanla daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmaları hem de anayasaya uygunluk zorunluğunun çok daha sonraki tarihlerde gündeme girmiş obuası nedeniyle, yorumlama tekniklerine yargı organı kadar katkıda buldukları ileri sürülemez. Ancak bu durum, günümüzde parlamentoların yorumlama yöntemine giderek artan ölçüde gereksinim duydukları gerçeğini de ortadan kaldıramaz.

aa- Yargı Yorumu:

Yukarda belirttiğim gibi, öncelikle adli yargıda, giderek yönetsel yargıda yüzyıllar boyunca biriken deneyimler sonucunda, yorumlama tekniklerinin olağanüstü geliştiğini ileri sürmek olanaklıdır (7). Ayrıca unutmamak gerekir ki, bir özel hukuk ya da ceza hukuku normu, ne denli soyut olursa olsun, aradan geçen yüzyıllar içinde önemli kavramsal değişikliklere uğramaz. Söz gel i mi, senete bağlı borç kavramı ya da bilerek adımı öldürme kavnu, yüzyıllardır halta binlerce yıldır niteliksel bir değişime uğramamıştır. Oysa, adli yargı organlarıyla ktuşdaştırıkhklarında oldukça "genç" yargı organları kimliği gösteren anayasa mahkemelerinin, yorumlama sürecinde çok daha önemli sorunlarla karşılaştıkları açıktır. Çünkü anayasa mahkemelerinin adlan mahkeme olsa ve başlıca görevleri olan norm denetiminde büyük ölçüde yargısal yorum tekniklerine başvursalar da, sözcüğün dar anlamında "yargı organı" konumunda buldukları tmtışmalı bir konudur. Kuşkusuz anayasa mahkemelerine asıl görevleri dışında yüklenen "yüce divan" ya da "siyasal pmtilcrin kapatılması"

---

(6) San, C., Anayasa Değişiklikleri ve Anayasa Gelişmeleri. 2. Babını, Ankara 19X1. s. 106.

(7) Buradaki amacını yorumlama leknic ve ölçül terini irdelemek değil, yalnızca bir yöntem olarak yorumlamanın önemini vurgulanırlıdır. () nedenle ayrıntılara girmiyorum.

işlevleri, kesin bir biçimde bu organların birer " muhkeme" olarak görev yapmalarını zorunlu kılar. Ancak "norm denetimi"nin böylesine bir zorunluluğu doğurduğu kuşkuludur. Çünkü belli bir yasanın bir ya da daha çok maddesinin anayasadaki soyut ilke ve hükümlere uygun olup olmadığının araştırılması, yargısal teknikleri aşan, böylece büyük ölçüde bir bilimsel inceleme niteliğine bürünmesi kaçınılmaz olan bir işlemdir (8). Gerçekten anayasa mahkemesi kararları, özellikle raportörlerin (tetkik hakimi) hazırladıkları raporlar incelendiğinde, söz konusu yazılı belgelerin bilimsel niteliği açıkça ortaya çıkacaktır. Yalnızca anayasa yargısında deneyim kazanmış ülkelerde değil, ülkemizde de raportörlerce hazırlanan ve bir yasanın anayasaya uygunluğunu inceleyen raporların birçoğu, doktora tezi ya da en azından yüksek lisans tezi olarak kabul edilebilecek düzey ve yetkinliktedir.

İşte bu nedenle, anayasa mahkemelerinin norm denetimi bilimsel kimliği kesinlikle ağır basım ya da basması gereken bir etkinliktir. Anayasa mahkemesinin yargı organı olma niteliği ise, yalnızca "hüküm fıkrasında ve verilen kararın "hukuksal sonuçları "uda belirgin olarak ortaya çıkar ki, bu zorunlu formülleştirme, norm denetiminin ağırlıklı olarak bilimsel bir nitelik taşıdığı gerçeğini değiştiremez.

Anayasal norm denetimi önemli ölçüde bilimsel bir inceleme kimliğinde olmak zorundadır, çünkü özellikle devletin niteliklerini, ayrıca temel hak ve özgürlüklerin genel çerçevesini belirleyen ilke ve kural kır son derece soyut, daha da önemlisi zaman içinde anlamları değişebilen kavramlardan oluşmaktadır. Bu savımı daha elle tutulur kılmak için, 1982 tarihli Anayasanın kimi kavramlarını, belli bir yaklaşım sergilemeksizin sıralıyorum. "Toplumun huzuru, milli dayanışma, adalet anlayışı, insan haklarına saygılı, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti, egemenlik, eşitlik, temel hak ve hürriyetler" v.b.

---

(8) San. C-. Bonn Anayasasına göre Siyasal Partilerin Kapatılması, Adalet Dergisi. Yıl 57. Sayı 4. Nisan 1966, s.316.

Yönetmelik yargının da bu açıdan anayasa yargısına benzediğini ileri sürmek olanaklıdır. Ne var ki, yönetmeliklerin ya da yönetmelik işlemlerinin yasalara uygun olup ol mantığının incelenmesi, yasa ve yönetmelik hükümleri anayasa ilke ve kurallarına oranla daha s umul hır nitelik gösterdikleri için, daha az sorunludur.

Görüldüğü gibi bu ve benzeri kavramlar, içerikleri sürekli olarak değişen, kimi daralan kimi ise genişleyen kavramlardır ki, bunları dar tamin kaplıplarına hapsetmek olanaksızdır. Daha açık bir deyişle, söz geimi ülkemiz anayasa mahkemesinin 30 yıl önce verdiği bü' kararda yer alan "demokrasi" ya da "hukuk devleti" tanımlaması ile 30 yıl sonraki bir kararında yer ;ÜJÜI ayın kavunlar, zorunlu olarak farklılık gösterecektir. Eğer bu arada yeni bir anayasa yürürlüğe girip, sözü edilen kavramların kapsamları daralt ı İmamı şsa, ortaya çıkan farklılık "anayasal gelişime"nin kaçınılmaz ve önlenemez bir sonucudur ve kanımca anayasa mahkemelerinin en önemli işlevini oluşturur. Bu işlev, soyut anayasa normlarının değişen koşul ve gereksinimlere, anayasayı geliştirici ve yaratıcı bir yorumla uydurulmasından başka bir anlam taşunaz. Eğer nasıl olup ta. 2(X) küsür yaşındaki A.B.D. anayasanın günümüzde hala gençliğini ve çağdaşlığım koruyabildiği merak ediliyorsa, bunun yanıtı "Yüce Mahkeme"nin özellikle 180K yılından başhyarak verdiği, çoğunlukla yürekli ve nitelikli kararlarında saklıdır (9).

bb- Yasama Yorumu:

Yukarda değindiğim gibi, yargı yorumu yasama yorumundan çok daha önceleri gündeme güip gelişmiş olmakla birlikte, parlamentoların yorum yetkisi de, birçok açıdan büyük Önem taşımaktadır. Öncelikle parlamentoların, egemenliğin gerçek sahibi halkın temsilcileri olarak, herşeyi yapmaya kadir buldukları inancı, çok gerilerde kalmıştır. Arttk yasıuna etkinliği, hukuksal olarak anayasanın çizdiği çerçeve, dalla doğrusu sınırlar içindeki bir "taktir alanı"nda yerine getirilmek zorunluğundadır. Bu zorunluk, özellikle dar anlamda anayasa emir ve direktiflerine uygun yasalar hazırlanırken, kentlini daha güçlü bir biçimde duyumsatır. Ancak bu alan dışında kalan alanlarda çıkırılacak yasaların öneri ya da tasan kimliğinde hazırlanmasında da. bir tür "ön norm denetimi" yapılması kaçınılmazdır. Başka bir anlatunla, bir yasa önerisi ya da tasarısı hazırlanırken, milletvekilleri ya da yürütme organı bürokratları, üzerinde çalıştıkları taslakların ne ölçüde yürürlükteki anayasa normlarına uygun olduğunu irdelemek zorundadırlar ki, bu çabanın da bilimsel bir yorumu gerekli kıldığı açıktır. Ne var ki parlamentolar, ilk planda sosyo-ekonomik ya da sosyo-politik sorunların çözümüne öncelik verdikleri için, anayasa mahkemelerine oranla daha pragmalik bir yaklaşım İçindedirler. İşte bu nedenledir

---

(9) San. Anayasa Değişiklikleri... s. 124.

ki, demokrasiye ve insan haklarına en saygılı ülkeler de bile, anayasaya aykırı yasalar çıkabilmekte ve bunlar anayasa malı kemelerince iptal edilmektedirler. Öyleyse, belli bir ülkede anayasa mahkeme lirinini verdiği iptal kararlarının sayısı, parlamentoların anayasaya saygısının kesin bir ölçütünü oluşturur. Söz konusu iptal kararları, belli bir iktidar döneminde önemli bir artış gösteriyorsa, bu durum anayasa mahkemelerinin değil, parlamentonun ya da daha insafli bir yaklaşımla, siyasal iktidarın "kusuru" olarak görülmelidir. Aynı şey yönetsel yargı için de geçerlidir ve zaten anayasaya aykırılık nedeniyle iptallerin yoğunlaştığı dönemlerde, yönetsel yargıda verilen iptal kararları da artma eğilimine girmektedir.

Bu noktada çağımızın önemli bir özelliğine değinmek yerinde olacaktır. Günümüzde parlamentolarda yasalaşmak üzere sunulan tasarıların büyük bir çoğunluğunu hükümet tasarıları oluşturmakta ve bu eğilim özellikle ekonomik içeriği ağır basan, ayrıca medeni yasa, ceza yasası gibi temel yasalarda belirginleşmektedir. Milletvekillerinin sunduğu yasa önerileri ise, daha çok az sayıda madde içeren öneriler ya da yürürlükteki yasaların kimi maddelerini değiştirmeye yönelik önerilerden oluşmaktadır. Hükümet tasarılarına gelince, bunların birçok siyasal ve potokoler görevleri olan bakanlarca hazırlanması bir yana, bakanlar kurulundaki görüşme sırasında, bütünlükleri içinde kavranıp değerlendirilmeleri bile olanaksızdır. Böyle olunca, hükümet tasarıları ya ilgili bakanlık ya da bakanlıklarda tekno-bürokratlarca kotarılmaktadırlar. Genellikle yasa teknikleri konusunda uzman olan bu kişilerin, tasarılarında anayasaya aykırı olabilecek maddelere yer vermeyecekleri beklenir. Oysa bu özelliğine karşın, anayasa mahkemelerince anayasaya aykırı görülerek iptal edilen maddeler, daha çok hükümetçe yasalaşmak üzere parlamentoya sunulan tasarılarında yoğunlaşmaktadır. Bu durumun nedeni, açıkça ve ağırlıklı olarak tasarıların bakanlar kurulunda yapılan son görüşmelerinde, ayrıca tasarı haline gelip gerek ihtisas komisyonlarında gerekse meclis genel kurulunda, yasanın bütünlüğü gözetilmeksizin yapılan siyasal müdahalelerde yatmaktadır. Söz konusu tartışmalara ise, genellikle politikacıların sorunlara İvedi ve pragmatik çözümler aramaları, ender durumlarda da kişisel ya da grupsal çıkar gözetmeleri yön vermektedir. Ne var ki, anayasaya uygunluk endişesi İle sorunlara pragmatik çözüm bulma karşıtlığını ortadan kaldırmak olanaklı değildir ve bu karşıtlık önümüzdeki yıllarda da sürüp gideceğe benzemektedir. Bu durumda, anayasaya uygunluk ile pragmatik çözümler arasında ortak bir noktanın bulunmasından başka çare yoktur ve şurası açıktır ki, anayasa mahkemeleri bun-

diini böyle de işsizlikle» yakınamayacaklardır. Burada önemli olan, anayasaya aykırı yasaların belli bir "kabul edilebilirlik" düzeyini aşmıunasıdır.

d- Ara Değerlendirmesi:

Görüldüğü gibi, anayasal demokrasinin gerçekleştirilmesinde başta anayasa mahkemesi olmak üzere hem yargı hem de yasama organlarının geliştirici yorumları yaşamsal bir önem taşımaktadır. Kuşkusuz "yorumlama teknik ve ölçütleri"nin sürekli bir biçimde yenilediği, böylece günümüzde anayasal demokrasinin gerçekleştirilmesinde önemli bir sorun kalmadığı düşünülebilir. Ancak söz konusu yorumlama teknik ve ölçütlerini kullanacak olanların da belli bir toplumun bireyleri oldukları ve toplumun demokratiklik düzeyinden, ayrıca siyasal kültüründen etkilendikleri gözden kaçınılmamadır. Daha açık bir deyişle, demokrasinin tüm kural ve kuramları ile gerçekleştirilmesi, yalnızca hukuk dogmatığı ve hukuk teknikleriyle sağlanamaz. Kğer bu saptama yanlış olsaydı, anayasal çerçevelerini belli bir demokrasi anlayışına göre çizen ve çeşitli demokratik kurumlan oluşturan ülkelerde demokrasinin çoktan özlenen düzeye ulaşmış olması gerekirdi.

Öyleyse, bir yandan biçimsel bir nitelik taşıyan hukuksal kurumsal çerçevelerin oluşturulması. öte yandan ela bu düzeneklere içerik kazandıracak bireylerin "demokratikleştirilmesi" gerekmektedir.

2* Demokrasi ve Demokratikleştirme:

Demokrasi ve demokratikleşme kavramları arasında yakın akrabalık ilişkisi bulunmakla birlikte, kimilerinin bilinçli, kimilerinin ise bilgisizce ileri sürdükleri gibi, demokratikleşme demokrasinin süperlatilî (ismi lal dili) değildir. Daha açıkçası, demokratikleşme ne demokratik sayılmayan bir rejimden demokrasiye geçiştir (10) ne de son yıllarda ülkemizde sık sık kullanıldığı biçimiyle, daha ya da biraz daha demokratik düzenleme ve uygulamaya ulaşma hevesidir.

a- Temsili demokasmin kısıtlılığı:

Son 35-40 yıllık dönemde, demokrasi kavramının içeriğinde oluşan köklü değişiklikler, söz konusu kavramın ilk ortaya atıldığı tarihten bu yana geçen kabaca 2500 yıl] içinde bile oluşmamıştır. Demokrasinin çağdaş bunalı-

---

(10) Özbütünü. a.g.e.. s. 19 vd.

mı olarak adlandırılabilir bu gelişmelere, başlıca temsili demokrasinin (11) yetersizliğinin ya da kısıtlılığının yol açtığını söylemek olanaklıdır. Çünkü 19. yy. boyunca ve 20. yy.'m ikinci yarısına kadar uygulanan demokrasi, egemenliğin gerçek sahibi olduğu ileri sürülen halkın, 4 ya da 5 yılda bir sandığa giderek, bu hakkını vekillerine devretmesi ile gerçekleştiği varsayılan bir demokrasi idi. Üstelik her nedense halk. vekilini genellikle yıllarca aynı kişilere veriyordu. Oysa 1960'lardan başlayarak, geniş halk kesimlerinin, giderek gelişen kitle iletişim araçlarının, yükselen eğitim düzeyinin ve görece olarak artan refahın da etkisiyle, politika ile daha çok ilgilenmeye başladığı görüldü. Artık halk, seçimden seçime anımsanan bir edilgen politika öznesi olmaktan daha ileri bir düzeyde politikaya "katılmak" istiyordu.

İşte 1965'lerde yavaş yavaş gelişmeye başlayan ve 1968 yılında doruk noktasına ulaşan tüm özgür dünyadaki öğrenci hareketleri, ilk kez "demokratikleşme", "siyasal katılma", "özyönetim" gibi kavramları ortaya attıklarında, büyük bir olasılıkla bu nedenle geniş halk kesimlerinde yankılar uyandırabilirler. Bu yankılar cılız bir biçimde de olsa, ülkemize de ulaştı ve YÖK öncesi Ankara Üniversitesi Eğilim Fakültesi, 25-27 Kasım 1968 tarihinde "1968 Yılı Öğrenci Hareketleri. Dünya'da ve Türkiye'de" (12) adlı bir sempozyum düzenleyerek, söz konusu hareketin nedenlerini ve sonuçlarının düzeyli bir biçimde ortaya koydu.

h- Siyasal katılma ve özyönetim:

Ülkemizde demokratikleşme kavramı ile ilgili ilk yetersiz açıklamalar 1968 yılında yapılmış olmakla birlikte. Amerikan kaynaklı "siyasal katılma" (13) ve daha çok Fransız bilim adamlarınca işlenen "özyönetim" (14) kavramları. 1970'ten başlayarak ön plana çıkmaya başladı.

-
- (11) Selçuk. S., Temsili ve Kaldımcı Demokrasinin Kökeni, İstanbul.
- (12) Anonim. 1968 Yılı Öğrenci Hareketleri. Dünya'da ve Türkiye'de. Ankara 1969.
- (13) Saykal, D., Siyasal Katılma.... Ankara 1970
- Ozhu<luii. E., Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, Ankara 1975
- Uysal. B., Siyasal Katılma ve Katılım Davranışına Ailenin Etkisi. Ankara 19X4
- (14) Işıklı. A., Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi. Ankara 19K0
- Cangizbay, K.. Siyaset Ölesi Toplum. Ankara 19X7

Siyasili katılma ya da yalnızca katılma, "önceden varolan ve esas alınan bir çerçevenin varlığını öngörür... Bu süreçle başka binlerinin daha temel öge olarak bulunduğu kabul edilmiş olmaktadır" (15). Başka bir anlatımla, "katılanların" kendi girişimleri sonucu alınacak kararları etkilemeleri olasıdır ama, daha önceden belirlenmiş yasal ve kurumsal çerçeveleri değiştirebilmeleri olanaksızdır. Bu nedenle "katılma", özellikle "siyasal katılma" ilgililere pek sınırlı bir alanda düşüncelerini aktarma, iyi bir olasılıkla da alınacak kararları etkileme dışında bir olanak tanımamaktadır. Kuşkusuz bu yolla, düşünce, istek ve beklentilerini, o da ancak dörder ya da beşer yıllık artılarla ve vekilleri aracılığı ile açıklayabilecek durumda olan klasik seçmen tipine oranla siyasal katılımcı daha avantajlı bir konuma getirilmiş olmaktadır. Bir teselli (Külü niteliğinde de olsa, katılma ya da yalnızca siyasal katılmanın belli sınırlar içinde temsili demokrasinin katılım ve seçkin yapılarını sarsacağı düşünülebilir.

Özyönetime gelince, bu kavram da genellikle "işçilerin yönetime katılması" şeklinde algılanmış ve böylece kanlına eylemi "işyeri" ile sınırlandırılmıştır. Özyönetimin tüm toplum kesimlerini kapsayacak bir bütünselliğe yönelmesi ise, tarihle Paris Komününde ve yıkılışına dek Yugoslavya'da söz konusu olabilmektedir. Ne var ki. Paris Komününde, Önceden belirlenip kendisini aşan bir güç tarafından değil, kendiliğinden (spontane) oluşan özyönetim (16), yaygınlaşmadan İ ar i he gömülü vermiş tir. Yugoslavya örneğine gelince, burada özyönetim modelinin Paris Komününden farklı olarak kendiliğinden değil, siyasal gücün belirlediği sınırlar ve kurallar içinde ortaya çıktığı görüyoruz (17). Daha başka bir deyişle, kursunsa! plandaki tüm çekiciliğine karşın, özyönetim de uygulamada, önceden belirlenen çerçevelerin kısıt lığında kimi kararların alınmasına katılmaktan öte bir sonuç vermemiştir. Üstelik, temsili de olsa, genel bir "çağdaş demokrasi" ortamında gerçekleşmediği için, özyönetimin genelde yukardan yönlendirilen bir "gösteri" olduğu konusundaki kuşkular da pek haksız sayılamazlar.

---

(15) Caişizhay, u.g.e..

(16) Cangizhay, a.g.c...s 6X vd

(17) İşikli, a.s.e . S.IX

Cangizbny, a.g.e., s. i 0X vd.

c- Demokratikleşme - demokratikleştirme

Demokratikleşme kavramı değişik boyutları ile ilk kez Türk Eğitim Derneğince 15-16 Mayıs 1979'da düzenlenen bir bilimsel toplantıda (18), daha sonra da 7-8 Haziran 1980'de 1. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde (19) ele alındı. Kısa bir süre sonra yapılan 12 Eylül müdahalesi siyasal katılma, özyönetim ve demokratikleşme bir yana, 1961 Anayasasının öngördüğü görece demokrasi ve özgürlük ortamını bile çok bularak, yalnızca kimi eski politikacıları değil, halkı da büyük ölçüde "siyasal yasaklar" kapsamına aldı. Demokratikleşme kavramı 1991 seçimleri öncesi ve sonrasında, temsili demokrasinin yeniden kurulması (restorasyonu) kısıtlı anlamında da olsa, ülkemizin politik gündemine yeniden girmeye başladı. Bugün demokratikleşme teriminden anlaşılın, 1982 Anayasasının klasik demokrasiye getirdiği sınırlamaların aşılması, görece olarak biraz daha demokratik bir düzene geçilmesi, daha gerçekçi bir saptamayla. 12 Eylül 1980 öncesi demokratik düzeyi yakalayabilmektir. Bu yaklaşımın ise, demokratikleşme kavramı ile hiçbir akrabalığı ve yakınlığı bulunmamaktadır, çünkü demokratikleşme klasik demokrasinin aşılması, farklı bir demokratik rejimin yavaş yavaş oluşturulmasına yönelik bir çabadır.

Demokratikleşme, herşeyde önce biçimsel bir kalıp değil, özü dönüştürmeye yönelik uzun soluklu bir programdır. Belki başlangıçta tıpkı siyasal katılma ve özyönetim modellerinde okluğu gibi, daha önceden belirlenmiş kural ve kurumlar çerçevesi inle kararların oluşumunu etkilemeye çalışacaktır ama, dar anlamda toplumsal kurum kırdan başlayan ve giderek kendiliğinden bir hareket haline dönüşecek olan bir devingenlik sürecinde gelişecektir. Böylece ortaya bir "demokratik sosyalleşme" (20) süreci çıkacak, bu ortamda özgür, hoşgörülü, iç-disiplini gelişmiş, sorumluluğa sahip, başkalarının haklarına saygılı ama kendi haklarını da savunmada kararlı ve demokratik olarak yetişen bireyler, siyasal rejimin dönüşümünü sağlayacak öğeler durumuna yükselceklerdir. Genel anlamda bir eğilim sürecinden başka birşey olmayan demokratikleşmeye (21). bu nedenle "demokratikleştirme" adı da konabilir.

---

(18) San. Demokratikleşme. Eğitim ve Bilim.c'ıl 4. Sayı 20. Temmuz 1979. s. 5-9

(19) San. c.. Toplumda Demokratiklenme, (yayınlanmamış kongre bildirisi). Ankara 1980

(20) San. Demokratikleşme. 5.9

(21) San, Toplumda Demokratiklenme, s.2

Bu konuda ileri sürdüklerim, 1979-19X0 yıllarında ütopyik bulunmuş, öldürülen insanların sayısının ondalıklı .basamaklara tırmandığı o dönemde, olsa olsa uzak geleceğe yönelik bir umut, bir özlem olarak nitelenmişti. Söz konusu eleştirel yargıya karşı "en önemli ve ivedi sorunumuzun toplumun en kısa sürede demokratikleşmesini sağlayacak, demokratikleşmeyi bir toplumsal sürece dönüştürecek kuramsal ve eylemsel girişimlere başkuhak olduğunu" belirtmiştim. Böylesine bir çabanın kolay olmadığı, çok zıvanan alacağı, kısacası çok karmaşık bir nitelik taşıdığı o zaman da. bugün de gözden kaçırılmaması gereken bir gerçektir. Ne var ki, kolaycılığın rehaveti içinde sözkonusu güçlüklerin aşılmasında çok değerli bir on yıl yitirilmiş ve bugün gene sıfır noktasından başkuna (eğer başlanacaksa) zorunluluğu doğmuştur.

Özet olarak demokratikleşme ya ila demokratikleşme, toplumsal değerlerin genel ve tutarlı bir strateji (22) ile yönlendirebilecekleri gerçeğine dayanarak, toplumun tüm kesimlerini kapsayacak bir süreç olduğunun bilincine vararak, biçime değil öze önem vererek, sosyo-politik yaşamı köklen değiştirmesi beklenen bir toplumsal süreç şeklinde anlaşılmalıdır.

d- Demokratikleştirme alanları:

Yukarda belirtmeye çalıştığım gibi demokratikleştirme, ne yalnızca siyasal ne de ekonomik kararlar.! kanlına kısırlık ve kısıtlılığındaki bir yaklaşımdır. Tersine demokratikleşme, toplumun yaşamsal Önem taşıyan tüm alanlarına yayılacak, böylece uzun vadede başkakuının haklarına saygılı, hoşgörülü ve demokratik nitelikli bireylerin toplumu kendiliğinden dönüştürecekleri bir ortamı hazırlayacaktır. Söz konusu demokratikleştirme alanları, ıdınabilecek başarılı sonuçlar önemli farklılıklar gösterse de. şöyle sıralanabilir:

aa- Politika alanı:

Politika alanında demokratikleştirme, daha önce de belirttiğim gibi belli aralarla genel ve yerel seçimlerde bireyin "egemenlik hakkı"nı vekillerine delege etmesinden çok farklı bir anlama gelmektedir. Demokratikleşlinne süreci sonucunda birey, siyasal partilerin emir-komuta zincirinden çıkarak, siyasal partileri doğrudan toplumsal grupların etkili bir biçimde yönlendireceği kurumlara dönüştürecektir. Başka bir anlatımla genel politika, siyaset profesyonellerinin tekelinden alınarak, kararların oluşumunda halk, çok daha etkili bir konuma getirilecektir (23).

---

(22) Vilmar, F., Sfraiegei der Demıkrarisenıng, 2 Çili. Danıtsladl u. Neuwıe<! 1973

(23) San, Toplumda Demokratikken.-. «.5

Bu hedefler açısından. yerel örgütler (özellikle Belediyeler) çok elverişli koşullara sahiptirler ve ülkemizde bu yöde kimi girişimlerin başlatılmış olması, ileriye yönelik umutlan beslemektedir. Kısacası, politik alanda demokratikleştirmenin en etkili başlama ve gelişme ortamım yerel yönetimler oluşturmaktadır. Genel politika, ancak yerel yönetimlerde sağlanacak demokratik dönüşümler ölçüsünden tabandan tavana doğru demokratikleştirilebilecek bir alan olarak görülmektedir.

bb- Kamusal alan:

Demokratikleştirmenin söz konusu olabileceği kamusal bürokratik alanların başında, genici ve yerel planlama örgütleri ile tüm idare gelmektedir. Planlamanın ve genel olarak yönetimin merkezci olma niteliğinin ağır bastığı sistemlerde, kuşkusuz demokratik leşi irme çok zor hatta olanaksızdır. Buna karşılık, çeşitli nedenlerle planlamama merkezci kimliğine karşı çıkılan ortamlarda, her zaman genel olmasa bile yerel planlama etkinliklerine halkın katılması pekala mümkün ve gereklidir. Kuşkusuz kamusal bürokratik alanda demokratikleştirme, halkın teknik bilgilerden yoksun olması ve genel bir katılımın olanaksızlığı glhi noktalarda önemli güçlüklerle karşılaşacaktır. Ama bu güçlükler, iyi niyetli yaklaşımlarla ve ara çözümlerle aşılabılır görünmektedir

(24) .

Asıl güçlük genel idare alanındadır ve bu alandaki demokratikleştirme, ister istemez niteliği gereği demokratikleştirmeye elverişli idare alanlarında yoğunlaşacaktır.

cc- Ekonomik alan:

Demokratikleştirmenin kuramsal düzeyden uygulamaya aktarı İmasında, nerdeyse kesin bir başarısızlığa uğradığı alan, ekonomi olmuştur. Gerçekten İsvç'ten Almanya'ya oradan özellikle Yugoslavya ve Çckoslavakya'ya dek birçok kısmen başarılı - tümüyle başarısız model denenin iştir. Yönetime katılmadan, kendi kendini yönelmeye dek uzanan bu modeller dizisinde prim, kâr-dım pay alma ve mülkiyete katılma gibi çok çeşitli yaklaşımlar uygulanmıştır

(25) . Ne vır ki, kapitalist ekonominin kârın maksimize edilmesi temeline dayalı rekabetçi yapısı ve kollektivist ekonomilerin çökmüş olması, ekonomi

---

(24) San, Toplumda Demokratikleşme. s.6

(25) San. Toplumda Demokratiklenme. s.6

Günümüzde, kille ilclî^ını araçları üzerinde devlet lekeli ya da yakın denetimi bulunmayan tüm ülkelerde, söz konusu araçların genellikle büyük sermayenin hizmetinde bulunduğu ve özellikle televizyonun "toplumun afyonu" olma yolunda birinci sıraya yerleştiği gözlenmektedir. Söz konusu gelişme öylesine boyutlanmıştır Kİ, bir zamanlar devletin tekeline ya da kitle iletişim araçlarını denetlemesine karşı çıkanlar, devletin yeniden müdahale etmesini ister konuma düşürülmüşlerdir. Artık kille iletişim araçları, dördüncü güç olarak iktidarı denetlemekten vazgeçip, belki beşinci güç olarak siyasal iktidarı "yönlendirmeyi" ve bunu yaparken de, topluma değil, büyük sermayeye hizmet etmeyi hedeflemektedirler.

Klasik demokrasiyi bile, ancak en ali düzeyde ve çıkar liberalizmi çerçevesinde savunan sermaye lekeliindeki kitle iletişim araçlarının demokratikleştirilmesi, artık olanaksız görünmektedir. Umutlar, traji-komik bir tarihsel çelişki sonucunda, devletin denetimindeki kitle iletişim araçlarına bağlanmıştır ve bunlar toplumun demokratikleştirilmesinde etkili bir biçimde kullanılabilir tek kaynak olma konularını sürdürmektedirler.

ee- Dar imlamda toplumsal alan:

Demokratikleştirmenin asıl ana kaynağı, kuşkusuz başlıca aile, çevresi, okul ve yüksek öğretim kurumunun oluşturduğu, dar anlamda toplumsal alandır. Çünkü dar anlamda toplumsal alan, İlk ve en önemli "toplumsallaşma çevresi" niteliğini taşımaktadır, i demokratik leşi irmen in bir demokratikleşme sürecine dönüşmesi, ancak bu alandan başlarsa, başarılı bir sonuca ulaşabilir. Öte yandan demokratikleşmenin bir biçim değil, "öz" kimliğinde gelişmesi, gene ilk toplumsallaşma çevrelerinde sağlanabilir.

Bu konuda başta aile bireyleri olmak üzere, öğretmenlere, eğilbilimcilere, psikologlara, sosyal-psikolog İma, sosyologlara v.b. önemli ve güç ödevler düştüğü açıktır. Güçlüğü oluşturan en önemli nokta, "yet iş t incilerin "de demokratik bir toplumsallaşma sürecinden geçmiş bulunmaları, en azından öзде demokratik ve hoşgörülü İıtuma yatkın olmaları gereğidir. Başka bir anlatımla, demokratik tutum ve davranışlar dersle değil, doğrudan uygulayarak öğrenilebilir. Bu gerçeğin zorunlu sonucu, aile-okul-yüksek okul İçi demokratik katılımıdır (27).

---

(27) San, Toplumda Demokratikleştiik.'. s. (t-1

Ülkemizde, 196X öğrenci hareketlerinin etkisiyle ve çok sulandırılmış bir biçimde üniversite yönetimine yansıyan sınırlı katılma, 12 Eylül hukukuyla tümünden ortadan kaldırılmıştır. Halta bu dönemde İzmir'deki bir üniversitede görevli bir doçent hakkında, "demokratikleşme bahanesiyle kanunlara aykırı olarak asistan ve öğrencileri yönetime kattığı" yaklaşık gerekçesiyle ceza davası açılmıştır.

Eğer gelecekte, özde demokratik bir toplumun oluşumu isleniyorsa, ilk planda ve ivedilikle ana okulundan yüksek öğrenime dek tüm eğilim ve öğretim kurmalarında demokratikleştirmenin uygulamaya konması, kaçınılmaz bir zorunluluktur.

e- Ara Değerlendirmesi:

Toplumun tüm kesimlerini ve alanlarını kucaklayarak, yeni bir demokratik yaşamn biçimi oluşturacak böyle bir girişimin, engellerle karşılaşması doğaldır. Söz konusu engeller, şimdide kadarki deneyim ve gözlemlere dayalı olarak, şu noktalarda toplanmıştır:

aa- Toplumun tutucu kesimleri, özellikle siyaset profesyonelleri, büyük sermaye çevreleri ve din kurumlan demokratikleştirme sürecini durdurmak, geciktirmek ya da hiç olmazsa yozlaştırmak için tmn hir işbirliği içindedirler.

bb- Aşama sırasının (hiyerarşi) pek belirgin olduğu onlu, güvenlik örgütü ve hepsinden önemlisi, bu kurumlan da kapsayan teknobürokratik yapı, karar tekellerini korumaya çalışmaktadır (28).

cc- Kararlara katılmada, zamanla bireylerde bir bıkkınlığın oluştuğu, katılma ve ilgi şiddetinin özellikle rutin konularda düşmeye başladığı gözlenmektedir. Ayrıca bir süre sonra karar organlarımla grup önderlerinin belirmesi ve bu seçkinleşen ulakların kararlan büyük ölçüde yönlendirmeleri de, hir başka sosyo-psikolojik boyutlu sorun olarak ortaya çıkmaktadır (29).

---

(28) Talan, B.. Toplumhilmilerije Giriş. Ankara 1978. s.X5. Gurvildi. lektüt »-bürokratik yapının günün birinde lektiokraik bir taş izi ne y«| açacağı endişesini taşımış tr.

(29) San, Toplumda Demokratikleşme, s. 7-8.

3- SONUÇ

Demokrasi tüm kural ve kuramlarıyla ve belli bir zaman diliminde, özünde tek olan bir siyasal rejimdir. Bu nedenle "bize göre demokrasi", eğer bir sosyo-politik aşğılık duygusunun belirlisi değılse, savunulması mümkün olmayan bir laftır.

Öte yandan demokrasi yalnızca bir siyasal rejim değıl, ayın zamanda bir dünya görüşü ve yaşımı tarzıdır. Başka bir deyişle, demokrasi tüm kımıl ve kuramlarıyla uygulanmak ve yaşanarak öğrenilebilir. Basket ilişkilerin aileden başlayarak yüce devlet katlarına dek uzandığı toplumlarda, doğıal olarak demokrasi yol kazaları ve gecikmeler sonucunda içselleştirilebilecektir. Ancak demokratik rejimin uygulanmasına ve makul bir sürenin geçmesine karşın, belli bir toplumun bireyleri, hala demokratik tulum ve davranışları benimseyememişlerse. sistemde aksayan bir yön var demektir.

Ayrıca demokrasinin diğıer siyasal rejimlere karşı en önemli üstünlüğü, yeniliklere açık oluşu ve böylece kentlini üretebilme yeteneğıdir.

İşte demokratikleştirme, bir yandan geleneksel baskıcı ilişkilerin demokratik tulum ve davranışlara dönüşümünü, öle yandan tıkanma noktasına gelen temsili demokrasinin aşılarak, demokrasinin kendini yeniden üretebileceğı bir ortamı sağlıyabilecek olan bir program niteliğindedir.